

وضعیت سنجی دین داری ایرانیان و چشم انداز آن از دیدگاه نخبگان

حامد عبداللهی سفیدان* مرتضی هوشمند**

چکیده

در سال‌های اخیر که مطالعه‌ها در زمینه دین داری، در داخل و خارج از ایران رونق بیشتری گرفته، بیشتر پژوهش‌ها در قالب پژوهش‌های کمی و با مطالعه‌های تجربی به وسیله پیمایش شکل گرفته است. هرچند این شیوه و رویکرد بسیار سنجیده و به جا است، اما شیوه دیگر، بررسی دیدگاه نخبگان جامعه در مورد وضعیت دین داری در کشور است. نتیجه‌های این روش هرچند ممکن است با واقعیت تحقق یافته فاصله داشته باشد، اما از آنجاکه روایتگر پنداشت جامعه نخبگانی است، دو فایده اساسی دارد: نخست آنکه، شمایی کلی از دیدگاه کارشناسان جامعه درباره دین داری را ارائه می‌دهد، و دوم اینکه، نمایانگر نوع نگاه و وضعیت فکری نخبگان کشور است. پژوهش حاضر حاصل دو نظرسنجی درباره وضعیت دین داری، آینده و عامل‌های اثرگذار بر دین داری است که از دو نظرسنجی جداگانه و در مجموع از ۱۰۶ نفر از نخبگان مرتبط با موضوع دین داری جمع‌آوری شده است. نتیجه‌ها نشان می‌دهد که بیشتر نخبگان مشارکت‌کننده، میزان دین داری در ایران را متوسط ارزیابی می‌کنند و جنبه عاطفی دین را در آینده پررنگ‌تر می‌دانند. همچنین به باور آن‌ها، دین داری در ایران به سمت تقویت دین داری فردی سوق یافته است. نخبگان ایرانی، نقش عملکرد روحانیت در وضعیت دینی کشور را بسیار پررنگ می‌دانند.

واژگان کلیدی: دین، دین داری، نظرسنجی، نخبگان، گونه‌شناسی.

*. پژوهشگر مرکز پژوهشی مبنا (abdollahisefidan@gmail.com).

** پژوهشگر مرکز پژوهشی مبنا.

۱. بیان مسئله

انسان امروز با همه دگرگونی‌ها و پیشرفت‌هایش، همچنان دل در گرو سنت و پیشینه خود دارد؛ از همین رو است که با اوج گرفتن موج‌های اندیشه‌های گوناگون مادی در عرصه‌های مختلف فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی، همچنان انسان امروز نمی‌تواند «دین» را نادیده بگیرد و خواه‌ناخواه دین در حوزه‌های گوناگون زندگانی بشری، جایگاه تعیین‌کننده دارد.

دین به مثابه نهادی اجتماعی، کارکردهای اساسی، مانند انضباط، انسجام، زندگانی بخشی و خوشبختی‌آفرینی دارد که نبود آن، بقای جامعه را مخدوش می‌کند (خدایاری فرد، ۱۳۹۱: ۲۷)؛ در نتیجه، وضعیت سنجی کمی و کیفی دین‌داری جامعه، در سیاست‌گذاری‌ها و داشتن تصویری واقع‌بینانه از جامعه، حیاتی است؛ چراکه در مهندسی حکومت، اجتماع و فرهنگ، آگاهی داشتن از میزان گرایش‌های دینی جامعه، نقشی اساسی در ارزیابی عملکرد نهادهای اجتماعی، و پیش‌بینی و کنترل پدیده‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی خواهد داشت (سالاری‌فر و همکاران، ۱۳۸۴: ۶۸۰).

دین و دین‌داری در دوران معاصر همانند پدیده‌های بشری، تحول‌های گوناگونی را به خود دیده است. این تحول‌ها، به‌ویژه در سال‌های اخیر، بیش‌ازپیش شتاب یافته که پیامدها و نشانه‌های آن در دگرگونی‌های فرهنگی و اجتماعی ایرانیان نمایان است. درباره جامعه ایران هم آنچه مسلم است، تحول ساختارهای سنتی است. جامعه‌ای که ساختارهای سنتی‌اش دستخوش دگرگونی شده باشد، با پدیده‌هایی روبه‌رو خواهد بود که چه در قالب یکی از شکل‌های نمادگرایی، و چه در قالب رفتار و برخورد فردی و جمعی، به اموری تکیه می‌زند که ترکیبی است از دین و غیردین، و ترکیبی است از دین، علم

ایدئولوژی، اتوپیا^۱ و اسطوره^۲ (نیک‌پی، ۱۳۹۸: ۴۹). برخی از اندیشمندان اجتماعی و دینی معتقدند که دین در عصر کنونی، در محاصره فناوری قرار گرفته و هر روز این محاصره تنگ‌تر می‌شود؛ به‌گونه‌ای که دنیای آینده، دنیایی جدا از تقیده‌های دینی خواهد بود. نظریه دیگر این است که دین در حال گسترش است و انسان‌های دین‌دار، روزبه‌روز بیشتر می‌شوند و در نتیجه، دین در جهان گسترش پیدا کرده، جامعه دین‌داران افزایش خواهد یافت. نظریه میانی نیز در این باره هست؛ برخی معتقدند که شیوه دین‌داری جامعه جدید، متحول می‌شود (علی‌پور و همکاران، ۱۴۴۰: ۲۰۶). برخی نیز مدافع بازگشت امر دینی هستند و مثال رشد بنیادگرایی و اسلام‌گرایی را می‌آورند، و برخی دیگر، به‌گونه‌ای ظریف‌تر، طرف‌دار بازترکیب‌بندی جهان دین و معنوی هستند؛ بدین بیان که نیازهای دینی از میان نمی‌رود، بلکه نموده‌های آن دستخوش دگرگونی‌هایی می‌شود (ارویو لژه و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۳۱).

جامعه ایرانی همچون دیگر جامعه‌ها، از ابتدای رویارویی با نوسازی، تغییرهای متعددی را از سرگذراند و در حوزه‌های گوناگون، شکل‌های جدیدی به خود گرفت؛ اما در دهه‌های اخیر، به‌ویژه از دهه ۶۰ به بعد، این تغییرها شدت گرفت و عمق بیشتری یافت. تغییرهای روی داده موجب تغییرهایی در بُعدهای گوناگون جامعه شد که از جمله آن، تغییر در حوزه دین‌داری و به وجود آمدن انواع دین‌داری است (سام دلیری، ۱۳۹۷: ۴۷). روشن است که تغییر در نظام ارزشی جامعه، کنش‌ها و واکنش‌های آن جامعه را دگرگون می‌کند که تنها یکی

۱. «درباره اتوپیا (Utopia) تعریف‌های گوناگونی ارائه شده که شاید بتوان «آرمان‌شهر» را جامع آن تعریف‌ها دانست. پیشینه کاربرد این اصطلاح، به قرن شانزدهم میلادی برمی‌گردد. به‌اختصار می‌توان اتوپیا را مدینه فاضله‌ای دانست که ذهن بشری، آن را برای تحقق آرمان‌هایش می‌سازد» (ن.ک: آشوری، داریوش (۱۴۰۰)، دانشنامه سیاسی، چاپ سی‌ویکم، تهران: نشر مروارید).

۲. «اسطوره (Myth) را می‌توان باور جمعی درباره پدیده‌ها و مفهوم‌های بنیادین دانست که در باورهای قدیمی، افسانه‌ها و ارتباط انسان با طبیعت است. برخی، باورهای دینی و ادبیات دینی را اسطوره‌ای دانسته و گاه اصل دین را به اسطوره برمی‌گردانند» (ن.ک: کاسیرر، ارنست (۱۴۰۰)، زبان و اسطوره، مترجم: محسن ثلاثی، چاپ ششم، تهران: نشر مروارید؛ پیرحیاتی، محمد (۱۳۹۵)، اسطوره و دین، تهران: نشر سهروردی).

از پیامدهای احتمالی آن، بروز شکاف اجتماعی و سیاسی است. مضاف بر اینکه، «فرسایش باورها و ارزش‌های اسلامی - ملی در جامعه»، یکی از خطرهای امنیت ملی به شمار می‌رود (عبدالله‌خانی، ۱۳۹۲: ۴۵).

معمولاً برای ارزیابی وضعیت دین و دین‌داری در جامعه، مطالعه‌های تجربی صورت می‌گیرد و مطابق آن، وضعیت دین‌داری، چه از لحاظ کمی و چه کیفی، سنجیده می‌شود. افزون بر این روش که به حق شیوه درست سنجش دقیق است، پنداشت جامعه‌نخبگی از وضعیت دینی جامعه نیز می‌تواند معنادار باشد. نخست اینکه، نخبگان جامعه، چشم‌های بیدار هر جامعه هستند که با نگاه علمی و به دور از حاشیه‌ها، جامعه را رصد می‌کنند؛ دوم اینکه، نخبگان جامعه، معمولاً قشر اثرگذار بر جامعه هستند که در عرصه‌های سیاست‌گذاری، فرهنگی و علمی نقش‌آفرین هستند و سوم اینکه، پنداشت نخبگانی از وضعیت جامعه، به خودی خود معنادار است و درست یا نادرستی آن می‌تواند گویای نمودیافته جامعه باشد. جامعه‌شناس به جای شگفت‌زده شدن در برابر این گوناگونی، باید این واقعیت را در نظر داشته باشد که چنین باورداشت‌ها و عملکردهایی، چرا باید وجود داشته باشد. می‌توان گفت که جامعه‌شناسی دین، دو مضمون یا مسئله اصلی و کانونی دارد: اینکه چرا باورداشت‌ها و عملکردهای مذهبی، نقش تعیین‌کننده‌ای در فرهنگ و جامعه دارد و دیگر اینکه چرا این باورداشت‌ها و عملکردها، صورت‌های گوناگونی به خود گرفته است (همیلتون، ۲۰۰۸: ۸ - ۹).

مقاله حاضر بر آن است که پنداشت نخبگی از وضعیت دین‌داری، چشم‌انداز آینده و عامل‌های اثرگذار بر آن را بیان و بررسی کند. برای رسیدن به این هدف، دو نظرسنجی جداگانه به انجام رسید و با پرسش‌های گوناگون کوشیده شد که دیدگاه‌های متخصصان علمی و اجرایی کشور درباره میزان، گونه‌ها و ویژگی‌های دین‌داری، بازتاب داده شود، و همچنین علت‌ها و عامل‌های اثرگذار بر چنین وضعیتی نشان داده شود.

۲. روش شناسی پژوهش

در دسته بندی پژوهش ها بر مبنای هدف پژوهش، این تحقیق در دسته پژوهش های کاربردی^۱ جای می گیرد. پژوهش های کاربردی برای یافتن راه حلی برای مسئله مهم در جامعه، سازمان صنعتی یا اداری انجام می شود. البته منظور از مسئله و مشکل در اینجا، به مفهوم عیب یا ایراد نیست، بلکه به معنای افزودن به مجموعه دانشی ما است. این پژوهش ها اغلب دارای ویژگی های پژوهش های بنیادی، مانند استفاده از تکنیک نمونه گیری و نتیجه گیری از آن در جامعه اصلی هستند، اما هدف آن ها گسترش یک محصول یا پروسه آزمایش، و تبیین مفهوم ها در شرایط واقعی است. در پژوهش های کاربردی می توان با مطالعه های تجربی، تأثیر واقعی یک عامل بر عامل دیگر را با در نظر گرفتن دیگر عامل های محیطی، پیش بینی کرد.

روش این پژوهش، تحلیل تأثیر روند^۲ است که ذیل روش های ترکیبی یا آمیخته^۳ تعریف می شود. در روش آمیخته، پژوهشگر با به کار بردن روش هایی که بر اساس آن ها، پارادایم ها گوناگون است، فرایند بررسی موقعیت نامعین را تسهیل کرده، به طور هم زمان به پرسش های تأییدی و اکتشافی پاسخ می دهد. پژوهش آمیخته، با استفاده از ترکیب دو مجموعه روش های کمی و کیفی، در قالب روش شناسی یک مطالعه واحد یا یک مطالعه چند مرحله ای انجام می شود. پژوهشگر از نظر زمانی می تواند داده های کمی و کیفی را به طور هم زمان گردآوری کند یا اینکه به توالی، یکی را در ابتدا گردآوری کند و سپس به گردآوری دیگری پردازد. اگر پژوهشگر به دنبال تبیین پدیده ای باشد، نخست داده های کمی و سپس داده های کیفی گردآوری می شود تا بُعد های گوناگون پدیده با تفصیل بیشتری آشکار شود (خنیفر و مسلمی، ۱۳۹۵: ۴۳۶).

1. Applied Research.

2. Trend Impact Analysis (TIA).

3. Mixed Method.

تحلیل تأثیر روند، روشی برای پیش‌بینی است که به بررسی دلیل، ماهیت، تأثیرهای بالقوه، احتمال وقوع و سرعت بُروز تغییر در یک زمینه در حال تغییر، می‌پردازد. این روش، روش‌های عددی را پایه‌ای برای پیش‌بینی‌های خود قرار می‌دهد، اما با استفاده از رخدادهای محتمل‌الوقوع در آینده از دید کارشناسان، در بهبود پیش‌بینی کمی اولیه تلاش می‌کند (عباسی و همکاران، ۱۳۹۳: ۲-۳).

برای گونه‌شناسی دین‌داری، تاکنون دیدگاه‌های متنوعی از سوی پژوهشگران خارجی و داخلی، بیان، و الگوهای متنوعی برای گونه‌های دین‌داری طراحی شده است. آنچه در برگه‌های نظرسنجی به نخبگان منتخب و مشارکت‌کننده در این پژوهش ارائه شده، الگویی است که دکتر حسن محدثی بر طبق بُدهای دین‌داری کرده است. بر اساس این الگو، در جامعه ایرانی، هفت گونه دین‌داری وجود دارد که عبارت است از: «اعتقادی، عاطفی، عرفانی، مناسکی، شریعت‌مدارانه، اخلاقی (فردی و اجتماعی) و ترکیبی». این گونه‌ها، با معیار: نوع منبع‌های مرجع در ساحت دین‌ورزی، چهره‌های دینی مورد توجه و الگو، مکان‌های دینی مقبول، مظاهر کنش دینی و اجتماعی شخص دین‌دار، خصلت‌های شخصیتی دین‌داران، نوع تنش دینی و نوع موضع‌گیری‌شان در برابر دیگر شکل‌های دین‌داری، طبقه‌بندی شده است. البته هدف اصلی وی، تنها تعریف گونه‌های دین‌داری نبود، بلکه در مقاله در دست انتشارش، شاخص‌های سنجش هریک از گونه‌ها را نیز طراحی و پیش‌نهاد است؛ اما از آنجاکه هدف مقاله حاضر تنها بازگویی پنداشت نخبگان از وضعیت دینی جامعه است، به بیان انواع دین‌داری بسنده شد. دلیل انتخاب این الگو نیز گذشته از بومی بودن از دیدگاه متخصص اسلامی و ایرانی، تطبیق آن با بُدهای گوناگون دین است؛ به این معنا که گونه‌های دین‌داری، برگرفته از بُدهای دین است.

۳. جامعه آماری و جامعه نمونه

این مقاله، داده‌های کمی به دست آمده از نظرسنجی نخبگی را جمع‌آوری، و

سپس نتیجه‌های به دست آمده را تحلیل می‌کند. این نظرسنجی با نمونه‌های اکتشافی^۱ صورت گرفته است. از نمونه‌های اکتشافی معمولاً در پژوهش‌های کوچک مقیاس استفاده می‌شود و معمولاً با کاربرد داده‌های کیفی ارتباط دارد. یک نمونه اکتشافی معمولاً به منزله روشی برای کاوش موضوع‌های بررسی نشده و روشی برای کشف ایده‌ها و نظریه‌های جدید است. هدف نمونه‌گیری اکتشافی، فراهم آوردن ابزاری برای پژوهشگر با هدف تولید بصیرت‌ها و اطلاعات است (دنسکامب، ۱۳۹۸: ۳۰-۳۱)؛ از این رو، نمونه‌گیری نیز در نظرسنجی برای مطالعه پیش رو، غیراحتمالی بود؛ به این صورت که از میان کارشناسان، صاحب نظرانی در زمینه دین، مطالعه‌های جامعه‌شناختی و دین‌شناختی، انتخاب، و پرسش‌نامه برای آن‌ها فرستاده شد.

جامعه آماری این پژوهش، نخبگان علمی و اجرایی است که دارای تحصیلات عالی در زمینه علوم اجتماعی، دین‌پژوهی، فلسفه، علوم سیاسی، مدیریت یا الهیات بودند یا تحصیلات عالی حوزوی داشتند. منظور از نخبگان اجرایی، مدیران فرهنگی کشور است که یا مشغول به کار هستند یا سابقه مدیریت در حوزه‌های اجتماعی و فرهنگی را دارند.

جامعه نمونه این پژوهش، ۱۰۶ نفر از نخبگان علمی یا اجرایی (با تعریف بالا) است که در دو گروه و با دو برگه (فرم) جداگانه مورد پرسش قرار گرفتند. علت دو دسته شدن جامعه نمونه، تفاوت پرسش‌های پرسش‌نامه است.

۴. ابزار جمع‌آوری داده

ابزار جمع‌آوری داده در این پژوهش، پرسش‌نامه است. پرسش‌نامه این مقاله، در قالب دو برگه متفاوت، در دو برهه زمانی صورت گرفته است. برگه نخست، در سه محور تدوین شده که دیدگاه‌های نخبگان منتخب (گروه ۵۴ نفره) را درباره میزان فراوانی گونه‌های دین‌داری، آینده انواع دین‌داری و عامل‌های اثرگذار بر

1. Exploratory sample.

دین‌داری ایرانیان، جویا شده است. برگه دوم، به گونه‌ای متفاوت و با گویه‌های کیفی، دیدگاه نخبگان منتخب (گروه ۵۲ نفره) را درباره وضعیت دین‌داری ایرانیان، چشم‌انداز آینده و میزان اثرگذاری عامل‌های اثرگذار بر دین‌داری را جویا شده است.

۵. وضعیت سنجی

برگه سنجش فراوانی هرکدام از گونه‌های دین‌داری، به این صورت به نخبگان منتخب ارائه شده است:

به نظر شما در حال حاضر سهم جمعیتی هرکدام از گونه‌های دین‌داری در جامعه ایران به چه میزان است؟

میزان				گونه غالب دین‌داری	انواع دین‌داری
هیچ	کم	متوسط	زیاد		
					دین‌داری اعتقادی
					دین‌داری عاطفی
					دین‌داری عرفانی - معنوی
					دین‌داری مناسکی
					دین‌داری شریعتمدارانه
					دین‌داری اخلاقی (فردی)
					دین‌داری اخلاقی (اجتماعی)
					دین‌داری ترکیبی (عاطفی - عرفانی)
					دین‌داری ترکیبی (عاطفی - مناسکی)
					دین‌داری ترکیبی (مناسکی - شریعتمدارانه)
					دین‌داری ترکیبی (شریعتمدارانه - اخلاقی)

همچنین برگه دیگری به گروه دوم نخبگان ارائه شد که درباره وضعیت و

ویژگی‌های دین‌داری ایرانیان بود. این پرسش‌نامه به این صورت به جامعه نمونه ارائه شده است:

ردیف	وضعیت‌شناسی	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم
۱	میزان دین‌داری ایرانیان را در حال حاضر چگونه ارزیابی می‌کنید؟					
۲	رعایت احکام شرعی در میان ایرانیان را به چه میزان ارزیابی می‌کنید؟					
۳	اخلاق اجتماعی ایرانیان (مانند وفای به عهد، تعهد شغلی، الگوی مصرف و...) را تا چه میزان متأثر از اخلاق اسلامی می‌دانید؟					
۴	تمایل مردم ایران به اداره جامعه بر اساس آموزه‌های دینی را به چه میزان ارزیابی می‌کنید؟					
۵	اندیشه‌های سیاسی - اجتماعی مردم ایران در حال حاضر به چه میزان با آموزه‌های اسلامی مطابق است؟					
۶	رفتارهای اجتماعی ایرانیان (مانند اخلاق اجتماعی و رعایت قوانین و مقررات و حقوق دیگران) به چه میزان با آموزه‌های اسلامی مطابق است؟					
۷	رفتارهای سیاسی ایرانیان (مانند استکبارستیزی و کمک به مستضعفان دیگر کشورها) به چه میزان با آموزه‌های اسلامی مطابق است؟					

۶. چشم‌انداز

یکی از پرسش‌های پژوهش، درباره میزان وقوع وضعیت‌های احتمالی چهارگانه در آینده دین‌داری اجتماعی ایرانیان بود که با پرسش‌نامه ذیل مورد بررسی قرار گرفت:

امتیاز (۵ - ۰)	چشم‌انداز آینده دین‌داری اجتماعی ایرانیان هرکدام از گزاره‌های ذیل را تا چه میزان برای دین‌داری سیاسی ایرانیان محتمل می‌دانید؟	ردیف
	تقویت زندگی دینی در هر دو عرصه فردی و سیاسی	۱
	تقویت زندگی غیردینی در هر دو عرصه فردی و سیاسی	۲
	تقویت زندگی دینی تنها در عرصه فردی، و تضعیف دین‌داری سیاسی	۳
	تقویت زندگی غیردینی در عرصه فردی، و تنها تقویت دین‌داری سیاسی	۴

افزون بر برگه بالا، پرسش‌نامه میزان فراوانی گونه‌های دین‌داری در وضعیت فعلی دین‌داری در ایران، در مورد ۱۰ سال آینده نیز به نخبگان منتخب ارائه شد و از آن‌ها خواسته شد که میزان احتمال فراوانی هرکدام از گونه‌ها را در ۱۰ سال آینده تعیین کنند (این برگه، همانند جدول نخست، درباره میزان گونه‌های دین‌داری در زمان فعلی است، با این تفاوت که دیدگاه نخبگان را درباره فراوانی هرکدام از گونه‌ها، در ۱۰ سال آینده جویا شده است).

۷. عامل‌های اثرگذار

یکی دیگر از پرسش‌نامه‌های مطرح‌شده برای این گروه از نخبگان، درباره عامل‌های اثرگذار بر دین‌داری ایرانیان بود که در قالب سه پرسش (در سه جدول)، به نخبگان منتخب ارائه شد. این پرسش‌نامه‌ها به صورت ذیل به دست نخبگان منتخب رسید:

هرکدام از عامل‌های ذیل به چه میزان بر به وجود آمدن وضعیت گونه‌شناسی دین‌داری فعلی و آینده پیش‌روی ایرانیان اثرگذار است؟ لطفاً میزان اثرگذاری هر یک از عامل‌های ذیل را با عدد ۰ (بدون اثر) تا ۱۰ (بیشترین اثرگذاری) مشخص کنید.

وضعیت سنجی دین داری ایرانیان و چشم انداز آن از دیدگاه نخبگان ■ ۷۱

میزان اثرگذاری (۱۰ - ۰)	عامل ها	ردیف
	مدرنیته و پیامدهای آن	۱
	دخالت حاکمیت در دین و دین داری	۲
	تهاجم فرهنگی و برنامه ریزی بیگانگان	۳
	تنوع فرهنگی و فکری موجود در جامعه	۴
	پاسخگو نبودن دین رسمی به نیازها و جست و جوی مردم برای یافتن گونه های جدید دین داری که با سبک زندگی جدید مطابق باشد	۵
	وضعیت و رابطه های میان فرهنگ های گوناگون داخلی و سبک های زندگی	۶
	وضعیت اقتصادی و معیشتی جامعه	۷
	شیوه عملکرد روحانیت و نهاد دین	۸
	تأمین امنیت روانی در سایه دین داری ها	۹

عامل های اثرگذار بر دین داری اجتماعی		
امتیاز (۵ - ۰)	هریک از عامل های ذیل تا چه میزان موجب ضعیف شدن دین داری اجتماعی ایرانیان می شود؟	
	تهاجم فرهنگی دشمنان	۱
	فضای رسانه ای	۲
	وضعیت اقتصادی و معیشتی مردم	۳
	احساس ناکارآمدی اداره جامعه با آموزه های دینی	۴
	افراطگرایی برخی از طیف های مذهبی	۵
	ضعف رسانه ای و تبلیغی نهاد دین	۶

ردیف	هرکدام از عامل‌های ذیل تا چه میزان بر دین‌داری اجتماعی ایرانیان اثرگذار است؟	تأثیر مثبت داشته، به چه میزان؟					تأثیر منفی داشته، به چه میزان؟						
		+۵	+۴	+۳	+۲	+۱	۰	-۱	-۲	-۳	-۴	-۵	
۱	شیوه عملکرد روحانیت												
۲	عملکرد حاکمیت در حوزه دین و دین‌داری												
۳	روندهای کلی جهانی، مانند مدرنیته و سکولاریسم												
۴	میزان و چگونگی کارآمدی‌های نظام در حوزه‌های گوناگون												

۸. تعریف گونه‌های دین‌داری^۱

از آنجایی که ممکن است تعریف‌های متفاوتی از انواع دین‌داری صورت گیرد، به اختصار درباره انواع دین‌داری - که در نظرسنجی به نخبگان عرضه شده است - توضیحی ارائه می‌شود (محدثی، بی‌تا).

۸.۱. اعتقادی:

دین‌داری اعتقادی را می‌توان آخرین لایه دین‌داری دانست. در این گونه،

۱. تعریف‌های انواع دین‌داری، از مقاله در دست انتشار دکتر حسن محدثی، با عنوان «مناسکی شدن و غیرشریعت‌مدارانه شدن دین‌داری: تحلیلی از نتایج تحقیقات ناظر به وضعیت دین‌داری ایرانیان» گرفته شده است.

وضعیت سنجی دین‌داری ایرانیان و چشم‌انداز آن از دیدگاه نخبگان ■ ۷۳

به جز برخی از باورهای دینی، در فرد چیزی از دین باقی نمانده، در واقع، کنش و واکنش دینی خاصی را از فرد شاهد نیستیم. همان اعتقادهای باقی مانده هم، در برخی از موقعیت‌ها، به صورت موقت و کوتاه، خودی نشان می‌دهد.

۸٫۲. عاطفی:

در گونه دین‌داری عاطفی، عاطفه و احساس فرد، نقش محوری دارد. شخص دین‌دار با سیطره بُعد عاطفی‌اش، دین‌ورزی می‌کند و کارکرد تسکینی و آرامش‌بخشی دین را بیشتر لحاظ می‌کند. کنش دینی نیز در این نوع دین‌داری، بر اساس عاطفه است.

۸٫۳. عرفانی - معنوی:

دین‌داری عرفانی - معنوی بر احساس فقر و غنای شخص، در ارتباط با کانون مقدس هستی، تکیه دارد. این حس نیاز و غنا به کوشش‌هایی منجر می‌شود که شخص به اتصال به هستی و مبدأ متعالی آن برسد. در بستر این نوع بینش و کوشش‌ها، معنایابی، دریافت‌های معرفتی و احساس شور و شغف درونی محقق می‌شود.

۸٫۴. مناسکی:

نوع مناسکی دین‌داری را با اهتمام و تأکید بر انجام مراسم، آیین‌ها و سنت‌های جمعی دین می‌توان شناخت. در نظر این نوع دین‌داران، انجام مناسک ثواب دارد و مورد تأیید اجتماع است. شخص برای حفظ انسجام جامعه دین‌داران و به دست آوردن رضایت جمعی و فردی، شرکت در مراسم را برای خود، کار اصلی می‌داند.

۸٫۵. شریعتمدارانه:

در دین‌داری شریعتمدارانه، توجه و پایبندی به تکلیف‌های شرعی و حدود الهی، و دوری از کارهای حرام و انجام کارهای واجب، دارای اهمیت است.

در زندگی روزانه دین دار شریعت مدار، اولویت ها، مبنای انتخاب ها و واکنش به دیگران، بر اساس حفظ و عمل به شرع تعیین می شود. رساله عملیه و دیدگاه های فقیهان، از منبع های مورد استفاده این دسته از دین داران است.

۸،۶. اخلاقی:

شخص دین دار اخلاقی بر آن است تا دین داری خود را در اخلاقی بودن رفتار، عمل و گرایش هایش نشان دهد. پایبندی به تعهد ها و الزام های اخلاقی فردی یا اجتماعی، کنش دینی معطوف به ارزش اخلاقی و حساسیت بر حفظ چهارچوب های اخلاقی در تعامل با دیگران، نمونه هایی از ویژگی های دین داری گونه اخلاقی است.

۸،۷. دین داری ترکیبی:

در این گونه، معمولاً دین داری افراد، منحصر و کاملاً تابع یکی از گونه های پیش گفته نیست، بلکه از دو یا چند گونه دین داری، ویژگی هایی را برگرفته و دین داری ترکیبی را شکل داده است؛ از این رو، یکی دیگر از گونه های دین داری، دین داری ترکیبی است که برخی از شاخص های دو یا چند دین داری را در خود دارد.

۹. یافته های پژوهش

چنان که گذشت، یافته های پژوهش حاضر، از دو نظرسنجی متفاوت به دست آمده، و هر دو، مشتمل بر محورهای «وضعیت سنجی»، «چشم انداز آینده» و «علت ها و عامل های اثرگذار» است؛ از این رو، نتیجه های به دست آمده نیز در این سه محور سامان می یابد!

۱. برای آگاهی از پژوهش های تکمیلی این مقاله، و همچنین اطلاعات تکمیلی درباره داده ها و نتیجه های نظرسنجی ها، ن. ک: مرکز پژوهشی مبنا (۱۴۰۰)، سالنمای دین و دین داری در ایران.

۹,۱. وضعیت فعلی دین‌داری ایرانیان از دیدگاه نخبگان

وضعیت فعلی دین‌داری از دیدگاه نخبگان، به دو صورت در این دو نظرسنجی پژوهش، مورد بررسی قرار گرفته است: یکی، در قالب «گونه‌شناسی دین‌داری»، و دیگری در قالب «وضعیت دین‌داری اجتماعی ایرانیان» است که البته بیشتر ناظر به ویژگی‌های آن است.

۹,۱,۱. تحلیل نتیجه‌های نظرسنجی درباره گونه‌شناسی دین‌داری ایرانیان

نتیجه‌های به دست آمده از پاسخ ۵۴ نفر از گروه نخست نخبگان به فراوانی هرکدام از گونه‌های دین‌داری، به شرح ذیل است:

جمع درصدی	میزان				انواع دین‌داری
	هیچ	کم	متوسط	زیاد	
۱۰۰	۱,۹	۲۵,۹	۵۱,۸	۲۰,۴	دین‌داری ترکیبی (عاطفی - مناسکی)
۱۰۰	۱,۹	۲۲,۲	۷۲,۲	۳,۷	دین‌داری ترکیبی (شریعتمدارانه - اخلاقی)
۱۰۰	۱,۹	۵۱,۹	۳۵,۱	۱۱,۱	دین‌داری اخلاقی (فردی)
۱۰۰	۵,۶	۴۰,۶	۴۸,۳	۵,۵	دین‌داری ترکیبی (عاطفی - عرفانی)
۱۰۰	۱,۹	۵۰	۴۴,۴	۳,۷	دین‌داری شریعتمدارانه
۱۰۰	۳,۷	۵۵,۶	۳۸,۸	۱,۹	دین‌داری اخلاقی (اجتماعی)
۱۰۰	۳,۷	۶۴,۸	۲۴,۱	۷,۴	دین‌داری عرفانی - معنوی
۱۰۰	۱۶,۷	۳۵,۲	۴۸,۱	۰	دین‌داری اعتقادی
۱۰۰	۱۱,۱	۵۰	۳۷	۱,۹	دین‌داری ترکیبی (مناسکی - شریعتمدارانه)
۱۰۰	۳۵,۲	۱۸,۵	۴۶,۳	۰	دین‌داری مناسکی
۱۰۰	۵۵,۶	۳,۷	۴۰,۷	۰	دین‌داری عاطفی

تحلیل نخبگی از فراوانی هریک از گونه‌های دین‌داری

برای تفسیر بهتر عددهای ثبت شده در جدول بالا، و همچنین برای مقایسه دیدگاه‌های پاسخ‌گویان، از آزمون فریدمن استفاده شده که نتیجه‌های آن در جدول ذیل آمده است:

میانگین رتبه	متغیرها (گونه‌های دین‌داری)
۵,۱۳	دین‌داری اعتقادی
۴,۱۲	دین‌داری عرفانی - معنوی
۵,۲۷	دین‌داری مناسکی
۵,۹۸	دین‌داری ترکیبی (عاطفی - عرفانی)
۵,۳۲	دین‌داری شریعتمدارانه
۵,۰۹	دین‌داری اخلاقی (اجتماعی)
۷,۵۸	دین‌داری ترکیبی (عاطفی - مناسکی)
۷,۲۵	دین‌داری ترکیبی (شریعتمدارانه - اخلاقی)
۵,۰۲	دین‌داری عاطفی
۷,۱۱	دین‌داری اخلاقی (فردی)
۴,۵۸	دین‌داری ترکیبی (مناسکی - شریعتمدارانه)

Test Statistics^a

N	۱۰۶
Chi-Square	۳۱۵/۸۹۴
Df	۱۰
.Asymp. Sig	۰۰۰.

a. Friedman Test

نتیجه‌های به دست آمده نشان می‌دهد که از نظر نخبگان، به ترتیب، دین‌داری ترکیبی (عاطفی - مناسکی)، دین‌داری ترکیبی (شریعتمدارانه - اخلاقی)، دین‌داری اخلاقی (فردی)، دین‌داری ترکیبی (عاطفی - عرفانی) و

دین‌داری شریعتمدارانه، وزن بیشتری را در گونه‌شناسی دین‌داری ایرانیان دارد. همان‌گونه که مشاهده می‌شود، سطح معناداری به‌دست آمده نیز (۰,۰۰۰) است که از نظر نخبگان، حاکی از تفاوت معنادار میان گونه‌های مختلف دین‌داری ایرانیان است.

۹,۱,۲. وضعیت فعلی دین‌داری اجتماعی ایرانیان از دیدگاه نخبگی

در این بخش از پژوهش، به برآورد وضعیت دین‌داری اجتماعی ایرانیان از دیدگاه گروه دوم (۵۲ نفره) نخبگان پرداخته شد؛ به این صورت که «میزان دین‌داری ایرانیان»، «میزان رعایت احکام شرعی در میان ایرانیان»، «میزان متأثر بودن اخلاق اجتماعی ایرانیان از اخلاق اسلامی»، «میزان تمایل مردم ایران برای اداره جامعه بر اساس آموزه‌های دینی»، «میزان تطابق اندیشه‌های سیاسی - اجتماعی مردم ایران با آموزه‌های اسلامی»، «میزان تطابق رفتارهای اجتماعی ایرانیان (مانند اخلاق اجتماعی، رعایت قوانین و مقررات و حقوق دیگران) با آموزه‌های اسلامی» و «میزان تطابق رفتارهای سیاسی ایرانیان (مانند استکبارستیزی و کمک به مستضعفان دیگر کشورها) با آموزه‌های اسلامی»، بر اساس دیدگاه نخبگان بررسی شد. نتیجه‌های به‌دست آمده از ۷ پرسش درباره وضعیت دین‌داری ایرانیان و چشم‌انداز آینده آن، به شرح ذیل است:

میزان	فراوانی	درصد
خیلی کم	۹	۱۷,۳
کم	۱۴	۲۶,۹
متوسط	۲۳	۴۴,۳
زیاد	۶	۱۱,۵
جمع	۵۲	۱۰۰

ارزیابی نخبگانی از میزان دین‌داری اجتماعی ایرانیان

نتیجه‌ها حاکی از این است که حدود ۴۴ درصد از نخبگان (با احتساب گویه‌های خیلی کم و کم)، میزان دین‌داری ایرانیان را پایین ارزیابی کرده‌اند. این در حالی است که ۴۴,۳ درصد از نخبگان بیان کرده‌اند که میزان دین‌داری ایرانیان در سطح متوسط است و ۱۱,۵ درصد نیز اعتقاد دارند که میزان دین‌داری ایرانیان در سطح بالایی قرار دارد.

میزان	فراوانی	درصد
خیلی کم	۱۰	۱۹,۲
کم	۱۹	۳۶,۵
متوسط	۲۰	۳۸,۵
زیاد	۳	۵,۸
جمع	۵۲	۱۰۰

ارزیابی نخبگانی از میزان رعایت احکام شرعی در میان ایرانیان

با استناد به جدول بالا، می‌توان اظهار کرد که حدود ۵۵,۷ درصد از نخبگان (با احتساب گویه‌های خیلی کم و کم)، میزان رعایت احکام شرعی در میان ایرانیان را پایین ارزیابی کرده‌اند. این در حالی است که ۳۸,۵ درصد بیان کرده‌اند که میزان رعایت احکام شرعی در میان ایرانیان در سطح متوسط است و ۵,۸ درصد نیز اعتقاد دارند که میزان رعایت احکام شرعی در میان ایرانیان در سطح بالایی قرار دارد.

میزان	فراوانی	درصد
خیلی کم	۱۱	۲۱,۲
کم	۱۸	۳۴,۶
متوسط	۲۲	۴۲,۳
زیاد	۱	۱,۹
جمع	۵۲	۱۰۰

ارزیابی نخبگانی از میزان متأثر بودن اخلاق اجتماعی ایرانیان از اخلاق اسلامی

نتیجه‌ها حاکی از این است که حدود ۵۵٫۸ درصد از نخبگان (با احتساب گویه‌های خیلی کم و کم)، بر این دیدگاه هستند که اخلاق اجتماعی ایرانیان (مانند وفای به عهد، تعهد شغلی، الگوی مصرف و...) به میزان کم از اخلاق اسلامی متأثر است. این در حالی است که ۴۲٫۳ درصد از نخبگان بیان کرده‌اند که اخلاق اجتماعی ایرانیان (مانند وفای به عهد، تعهد شغلی، الگوی مصرف و...) به میزان متوسط از اخلاق اسلامی اثر پذیرفته، و تنها حدود ۲ درصد از نخبگان اعتقاد دارند که اخلاق اجتماعی ایرانیان (مانند وفای به عهد، تعهد شغلی، الگوی مصرف و...) به میزان زیاد از اخلاق اسلامی اثر پذیرفته است.

میزان	فراوانی	درصد
خیلی کم	۱۶	۳۰٫۸
کم	۱۴	۲۶٫۹
متوسط	۱۳	۲۵
زیاد	۹	۱۷٫۳
جمع	۵۲	۱۰۰

ارزیابی نخبگانی از میزان تمایل مردم ایران برای اداره جامعه بر اساس آموزه‌های دینی

نتیجه‌ها نشان می‌دهد که حدود ۵۷٫۷ درصد از نخبگان (با احتساب گویه‌های خیلی کم و کم)، اعتقاد دارند که میزان تمایل مردم ایران برای اداره جامعه بر اساس آموزه‌های دینی، پایین است. این در حالی است که ۲۵ درصد از نخبگان بیان کرده‌اند که میزان تمایل مردم ایران برای اداره جامعه بر اساس آموزه‌های دینی، در سطح متوسط است و تنها ۱۷٫۳ درصد از نخبگان اعتقاد دارند که میزان تمایل مردم ایران برای اداره جامعه بر اساس آموزه‌های دینی، در سطح بالایی قرار دارد.

میزان	فراوانی	درصد
خیلی کم	۱۶	۳۰,۸
کم	۱۸	۳۴,۶
متوسط	۱۲	۲۳,۱
زیاد	۶	۱۱,۵
جمع	۵۲	۱۰۰

ارزیابی نخبگانی از میزان تطابق اندیشه‌های سیاسی - اجتماعی مردم ایران با آموزه‌های اسلامی

بر اساس نتیجه‌های به دست آمده، می‌توان گفت که حدود ۶۵,۵ درصد از نخبگان (با احتساب گویه‌های خیلی کم و کم)، میزان تطابق اندیشه‌های سیاسی - اجتماعی مردم ایران با آموزه‌های اسلامی را پایین ارزیابی کرده‌اند. این در حالی است که ۲۳,۱ درصد از نخبگان بیان کرده‌اند که میزان تطابق اندیشه‌های سیاسی - اجتماعی مردم ایران با آموزه‌های اسلامی در سطح متوسط قرار دارد و تنها حدود ۱۱,۵ درصد از نخبگان اعتقاد دارند که میزان تطابق اندیشه‌های سیاسی - اجتماعی مردم ایران با آموزه‌های اسلامی در سطح بالایی است.

میزان	فراوانی	درصد
خیلی کم	۱۵	۲۸,۹
کم	۲۱	۴۰,۳
متوسط	۱۵	۲۸,۹
زیاد	۱	۱,۹
جمع	۵۲	۱۰۰

ارزیابی نخبگانی از میزان تطابق رفتارهای اجتماعی ایرانیان با آموزه‌های اسلامی

با توجه با عددهای ثبت شده در جدول بالا، می‌توان اظهار کرد که حدود ۶۹ درصد از نخبگان (با احتساب گویه‌های خیلی کم و کم)، میزان تطابق رفتارهای اجتماعی ایرانیان (مانند اخلاق اجتماعی، و رعایت قوانین و مقررات و حقوق دیگران) با آموزه‌های اسلامی را پایین ارزیابی کرده‌اند. این در حالی است که ۲۸٫۸ درصد از نخبگان معتقدند که میزان تطابق رفتارهای اجتماعی ایرانیان (مانند اخلاق اجتماعی، و رعایت قوانین و مقررات و حقوق دیگران) با آموزه‌های اسلامی در سطح متوسط است، و حدود ۲ درصد از نخبگان اعتقاد دارند که میزان تطابق رفتارهای اجتماعی ایرانیان (مانند اخلاق اجتماعی، و رعایت قوانین و مقررات و حقوق دیگران) با آموزه‌های اسلامی در سطح بالایی قرار دارد.

میزان	فراوانی	درصد
خیلی کم	۱۳	۲۵
کم	۱۳	۲۵
متوسط	۱۴	۲۷
زیاد	۱۲	۲۳
جمع	۵۲	۱۰۰

ارزیابی نخبگانی از میزان تطابق رفتارهای سیاسی ایرانیان با آموزه‌های اسلامی

بر اساس نتیجه‌های به دست آمده، می‌توان گفت که ۵۰ درصد از نخبگان (با احتساب گویه‌های خیلی کم و کم)، میزان تطابق رفتارهای سیاسی ایرانیان (مانند استکبارستیزی و کمک به مستضعفان دیگر کشورها) با آموزه‌های اسلامی را پایین ارزیابی کرده‌اند. این در حالی است که ۲۷ درصد از نخبگان بیان کرده‌اند که میزان تطابق رفتارهای سیاسی ایرانیان با آموزه‌های اسلامی در سطح متوسط است و ۲۳ درصد از نخبگان اعتقاد دارند که میزان تطابق رفتارهای سیاسی ایرانیان (مانند استکبارستیزی و کمک به مستضعفان دیگر

کشورها) با آموزه‌های اسلامی در سطح بالایی قرار دارد.

۹,۲. دیدگاه نخبگی درباره آینده دین‌داری ایرانیان

دیدگاه‌های نخبگان مشارکت‌کننده در دو گروه جداگانه و در دو محور «وضعیت گونه‌های دین‌داری در آینده» و «وضعیت آینده دین‌داری اجتماعی ایرانیان» سامان یافته که گزارش نتیجه‌های هریک در ادامه خواهد آمد.

۹,۲,۱. میزان فراوانی هریک از گونه‌های دین‌داری در آینده

نتیجه‌های به دست آمده از گروه نخست نخبگانی (۵۴ نفره) به این شرح است:

جمع درصدی	میزان				انواع دین‌داری
	هیچ	کم	متوسط	زیاد	
۱۰۰	۰	۴۶,۳	۳۵,۲	۱۸,۵	دین‌داری عاطفی
۱۰۰	۵,۶	۵۹,۳	۲۵,۸	۹,۳	دین‌داری اعتقادی
۱۰۰	۱,۹	۳۷	۴۸,۱	۱۳	دین‌داری اخلاقی (فردی)
۱۰۰	۵,۶	۶۴,۸	۲۷,۷	۱,۹	دین‌داری ترکیبی (شریعتمدارانه - اخلاقی)
۱۰۰	۹,۳	۶۸,۵	۲۲,۲	۰	دین‌داری شریعتمدارانه
۱۰۰	۳,۷	۵۰	۳۱,۵	۱۴,۸	دین‌داری عرفانی - معنوی
۱۰۰	۳,۷	۵۵,۶	۲۷,۷	۱۳	دین‌داری اخلاقی (اجتماعی)
۱۰۰	۱,۹	۴۶,۳	۴۰,۷	۱۱,۱	دین‌داری ترکیبی (عاطفی - مناسکی)
۱۰۰	۹,۳	۴۸,۱	۴۲,۶	۰	دین‌داری ترکیبی (مناسکی - شریعتمدارانه)
۱۰۰	۱۴,۸	۳۱,۵	۵۰	۳,۷	دین‌داری مناسکی
۱۰۰	۵,۶	۴۲,۶	۳۸,۸	۱۳	دین‌داری ترکیبی (عاطفی - عرفانی)

چشم‌انداز نخبگی از آینده گونه‌های دین‌داری در ایران

وضعیت سنجی دین داری ایرانیان و چشم انداز آن از دیدگاه نخبگان ■ ۸۳

برای تفسیر بهتر عددهای ثبت شده در جدول بالا، و همچنین مقایسه دیدگاه‌های پاسخ‌گویان درباره گونه‌شناسی آینده دین داری ایرانیان، از آزمون فریدمن استفاده شده که نتیجه‌های به دست آمده در جدول ذیل آمده است:

متغیرها (گونه‌های دین داری)	میانگین رتبه
دین داری عاطفی	۸,۱۵
دین داری اعتقادی	۵,۳۶
دین داری اخلاقی (فردی)	۸,۶۵
دین داری ترکیبی (شریعتمدارانه - اخلاقی)	۴,۴۳
دین داری شریعتمدارانه	۴,۷۶
دین داری عرفانی - معنوی	۶,۹۸
دین داری اخلاقی (اجتماعی)	۶,۱۵
دین داری ترکیبی (عاطفی - مناسکی)	۷,۴۵
دین داری ترکیبی (مناسکی - شریعتمدارانه)	۵,۲۷
دین داری مناسکی	۵,۸۵
دین داری ترکیبی (عاطفی - عرفانی)	۷,۱۲

Test Statisticsa

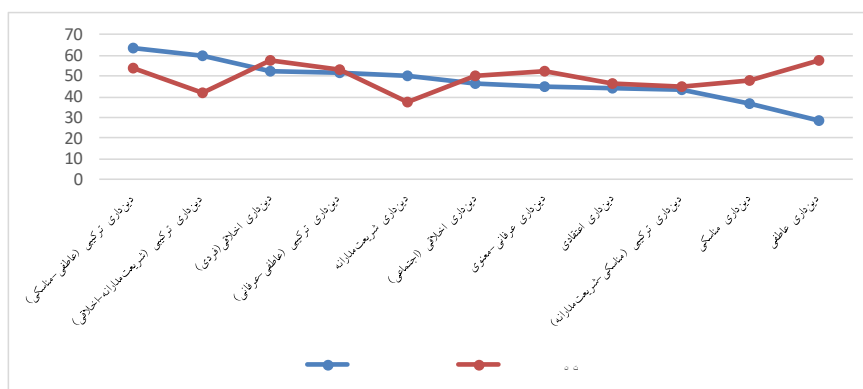
N	۱۰۶
Chi-Square	۲۹۸,۳۶۵
Df	۱۰
.Asymp. Sig.	۰۰۰.

a. Friedman Test

نتیجه‌های به دست آمده نشان می‌دهد که از نظر نخبگان، به ترتیب، دین داری اخلاقی (فردی)، دین داری عاطفی، دین داری ترکیبی (عاطفی -

مناسکی) و دین‌داری ترکیبی (عاطفی - عرفانی)، وزن بیشتری را در چشم‌انداز گونه‌شناسی دین‌داری ایرانیان دارد. همان‌گونه که مشاهده می‌شود، سطح معناداری (۰,۰۰۰) است که از نظر نخبگان، حاکی از تفاوت معنادار میان گونه‌های مختلف دین‌داری آتی ایرانیان است.

۹,۲,۲. مقایسه وضعیت فعلی و آتی گونه‌شناسی دین‌داری ایرانیان

از نظر نخبگان در ۱۰ سال آینده، دین‌داری ترکیبی (شریعت‌مدارانه - اخلاقی)، دین‌داری شریعت‌مدارانه و دین‌داری ترکیبی (عاطفی - مناسکی)، به ترتیب شکاف ۱۷,۵، ۱۲,۵ و ۱۰ درصدی داشته، کاهش پیدا خواهد کرد. در این میان، دین‌داری عاطفی با شکاف ۲۹ درصدی در ۱۰ سال آینده بیشترین میزان و رشد را داشته، سپس دین‌داری مناسکی با رشد ۱۰ درصدی روبه‌رو خواهد شد و از نظر نخبگان، دیگر گونه‌های دین‌داری تغییر محسوسی نخواهد یافت.

۹,۲,۳. آینده دین‌داری اجتماعی ایرانیان

در این بخش از پژوهش، چشم‌انداز آینده دین‌داری اجتماعی ایرانیان، از دیدگاه نخبگان مورد بررسی قرار گرفته است. برای رسیدن به آینده دین‌داری

اجتماعی ایرانیان از دیدگاه کارشناسان منتخب، چهار وضعیت فرضی تعریف شد و نخبگان، احتمال وقوع هرکدام را تعیین کردند. تقویت زندگی دینی در هر دو عرصه فردی و سیاسی، تقویت زندگی غیردینی در هر دو عرصه فردی و سیاسی، تقویت زندگی دینی تنها در عرصه فردی و ضعیف شدن دین‌داری سیاسی، و تقویت زندگی غیردینی در عرصه فردی و تنها تقویت دین‌داری سیاسی، از سوی نخبگان ارزش‌گذاری شده است. نتیجه‌های به‌دست‌آمده از این بخش، به این شرح است:

انحراف معیار	میانگین	گویه‌ها
۱,۵۰	۱,۹۲	تقویت زندگی دینی در هر دو عرصه فردی و سیاسی
۱,۴۸	۳,۱۵	تقویت زندگی غیردینی در هر دو عرصه فردی و سیاسی
۱,۳۶	۲,۷۸	تقویت زندگی دینی تنها در عرصه فردی و ضعیف شدن دین‌داری سیاسی
۱,۴۵	۱,۷۳	تقویت زندگی غیردینی در عرصه فردی و تنها تقویت دین‌داری سیاسی

جدول ۱۰ - توزیع فراوانی چشم‌انداز دین‌داری اجتماعی در میان ایرانیان

با استناد به جدول بالا، می‌توان گفت که نخبگان پیش‌بینی کرده‌اند که در آینده نزدیک، زندگی غیردینی در هر دو عرصه فردی و سیاسی در میان ایرانیان تقویت شده و پررنگ‌تر می‌شود (با میانگین ۳,۱۵) و سپس نخبگان این را احتمال می‌دهند که در میان ایرانیان، زندگی دینی تنها در عرصه فردی قوت یافته، در عرصه سیاسی شاهد ضعف دین‌داری باشیم، و به‌نوعی جامعه به سمت دین‌داری سکولار حرکت کند. همچنین نخبگان مشارکت‌کننده، تقویت زندگی دینی در هر دو عرصه فردی و سیاسی را با احتمال کم‌تر (با میانگین ۱,۹۲)، پیش‌بینی کرده‌اند.

۱۰. عامل های اثرگذار بر دین داری

عامل های اثرگذار بر دین داری را نیز مانند محورهای دیگر، در دو مرحله، از دو گروه متفاوت نخبگانی جويا شدیم. نخست، عامل هایی را که بر شکل گیری گونه های دین داری اثرگذار است، انتخاب، و از مشارکت کنندگان خواستیم که به میزان اثرگذاری آن ها، نمره ۰ تا ۱۰ بدهند و سپس برای گروه دوم (۵۲ نفره)، جدول دوبخشی طراحی شد و افزون بر بررسی برخی از عامل های ضعیف کننده دین داری اجتماعی و نمره دهی به آن ها، میزان اثرگذاری مثبت یا منفی آن ها بر وضعیت دین داری را جويا شدیم.

۱۰.۱. عامل های اثرگذار بر گونه های دین داری

نتیجه های به دست آمده درباره عامل های اثرگذار بر وضعیت فعلی دین داری نیز به این شرح به دست آمد:

ردیف	عامل ها	میزان اثرگذاری (۱۰ - ۰)
۱	شیوه عملکرد روحانیت و نهاد دین	۷,۸
۲	دخالت حاکمیت در دین و دین داری	۷,۷
۳	مدرنیته و پیامدهای آن	۷
۴	وضعیت اقتصادی و معیشتی جامعه	۶,۴
۵	پاسخگو نبودن دین رسمی به نیازها و جست و جوی مردم برای یافتن گونه های جدید دین داری که با سبک زندگی جدید مطابق باشد	۶,۳
۶	تأمین امنیت روانی در سایه دین داری ها	۶,۲
۷	تهاجم فرهنگی و برنامه ریزی بیگانگان	۵,۳
۸	وضعیت و رابطه های میان فرهنگ های گوناگون داخلی و سبک های زندگی	۵,۱
۹	تنوع فرهنگی و فکری موجود در جامعه	۴,۱

نتیجه‌ها حاکی از این است که بنا بر دیدگاه نخبگان، به ترتیب، متغیرهای شیوه عملکرد روحانیت و نهاد دین (با وزن ۷,۸)، دخالت حاکمیت در دین و دین‌داری (با وزن ۷,۷) و مدرنیته و پیامدهای آن (با وزن ۷)، بیشترین اثرگذاری را بر به وجود آمدن وضعیت فعلی گونه‌های فعلی و نیز آینده پیش‌روی ایرانیان دارد. این در حالی است که از نظر نخبگان، متغیرهای تهاجم فرهنگی و برنامه‌ریزی بیگانگان، وضعیت و رابطه‌های میان فرهنگ‌های گوناگون داخلی و سبک‌های زندگی، و تنوع فرهنگی و فکری موجود در جامعه، کم‌ترین وزن را بر به وجود آمدن وضعیت گونه‌شناسی دین‌داری فعلی و نیز آینده پیش‌روی ایرانیان دارد.

۱۰,۲. عامل‌های اثرگذار بر دین‌داری اجتماعی ایرانیان

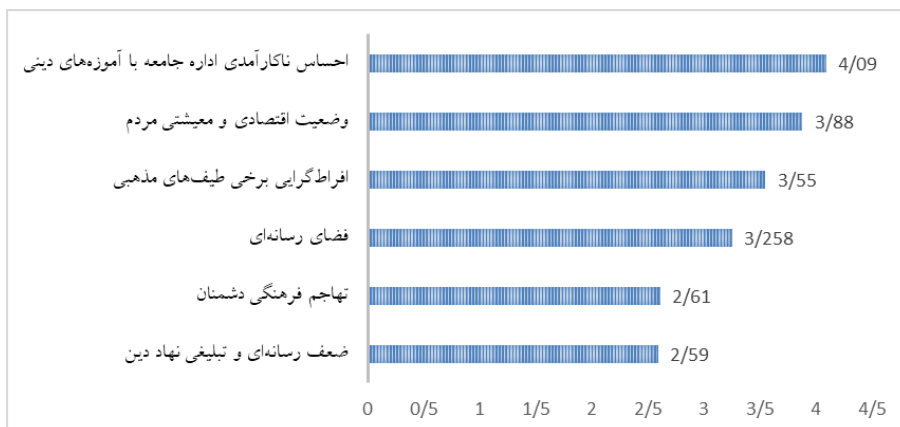
در ابتدای برگه این نظرسنجی، به مشارکت‌کنندگان گفته شده که «منظور ما از دین‌داری اجتماعی، ظهور و بروز آموزه‌های اسلامی در لایه‌های گوناگون اجتماعی است» و با این تعریف، نتیجه‌های ذیل به دست آمد:

عوامل	میانگین	انحراف معیار
تهاجم فرهنگی دشمنان	۲,۶۱	۱,۶۵
فضای رسانه‌ای	۳,۲۵	۱,۴۹
وضعیت اقتصادی و معیشتی مردم	۳,۸۸	۱,۳۹
احساس ناکارآمدی اداره جامعه با آموزه‌های دینی	۴,۰۹	۱,۳۱
افراط‌گرایی برخی از طیف‌های مذهبی	۳,۵۵	۱,۳۱
ضعف رسانه‌ای و تبلیغی نهاد دین	۲,۵۹	۱,۶۱

نتیجه‌ها نشان می‌دهد که بنا بر دیدگاه نخبگان، به ترتیب، احساس ناکارآمدی اداره جامعه با آموزه‌های دینی (با میانگین ۴,۰۹)، وضعیت اقتصادی و معیشتی مردم (با میانگین ۳,۸۸)، افراط‌گرایی برخی از طیف‌های مذهبی (با

میانگین ۳,۵۵) و فضای رسانه‌ای (با میانگین ۳,۲۵)، بیشترین تأثیر منفی را بر دین‌داری اجتماعی ایرانیان دارد.

نمودار ذیل وضعیت هریک از عامل‌ها را از دیدگاه نخبگی نشان می‌دهد:

۱۰,۳. میزان اثرگذاری عامل‌ها بر دین‌داری اجتماعی

برای دریافت میزان اثرگذاری چهار متغیر بر دین‌داری اجتماعی، بر اساس شیوه عملکرد روحانیت، عملکرد حاکمیت در حوزه دین و دین‌داری، روندهای کلی جهانی مانند مدرنیته و سکولاریسم، میزان و چگونگی کارآمدی‌های نظام در حوزه‌های گوناگون، پرسش‌نامه‌ای تهیه شد که توضیح آن در بخش روش‌شناسی پژوهش گذشت.

در این قسمت، سه متغیر درونی (عملکرد روحانیت، و حاکمیت و نظام) و یک متغیر بیرونی (روندهایی مانند مدرنیته و سکولاریسم) که به‌نوعی دوگانه شکل‌گیری جریان‌های گوناگون سیاسی و فرهنگی در تاریخ سیاسی و فرهنگی ایرانیان بوده و بالادستی هرکدام بر دیگری، اثرهای متفاوتی را بر فرهنگ و نظریه‌پردازی ایرانیان به جا گذاشته، تحلیل شده است. نتیجه‌های به‌دست‌آمده از دیدگاه‌های نخبگی، در جدول ذیل نمایان است:

انحراف معیار	میانگین	عامل‌ها
۳,۶۸	-۱	شیوه عملکرد روحانیت
۳,۸۹	-۱	عملکرد حاکمیت در حوزه دین و دین داری
۳,۴۳	-۰,۲۶	روندهای کلی جهانی مانند مدرنیته و سکولاریسم
۳,۹۲	-۱,۲	میزان و چگونگی کارآمدی‌های نظام در حوزه‌های گوناگون

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، بنا بر دیدگاه نخبگان، همه عامل‌ها بر دین داری اجتماعی ایرانیان تأثیر منفی گذاشته و عامل‌های درونی (شیوه عملکرد روحانیت، عملکرد حاکمیت در حوزه دین و دین داری، و میزان و چگونگی کارآمدی‌های نظام در حوزه‌های گوناگون) در مقایسه با عامل بیرونی (روندهای کلی جهانی مانند مدرنیته و سکولاریسم)، بیشترین تأثیر منفی را بر دین داری اجتماعی ایرانیان دارد.

نتیجه‌گیری

با مقایسه نتیجه‌های نظرسنجی‌های صورت‌گرفته از نخبگان منتخب که در مجموع، دیدگاه‌های ۱۰۶ نفر از کارشناسان و متخصصان مرتبط با موضوع است، نتیجه‌های ذیل به دست آمد:

۱. گونه‌های غالب دین داری:

دو گونه دین داری ترکیبی «عاطفی - مناسکی» و «شریعت‌مدارانه - اخلاقی»، به ترتیب، فراوان‌ترین نوع دین داری فعلی ایرانیان از دیدگاه نخبگان منتخب است. جالب است که در کنار این‌ها، از دیدگاه نخبگان، دین داری عاطفی و دین داری مناسکی، به تنهایی، کم‌ترین فراوانی را در میان گونه‌های دین داری ایرانیان دارد که از سویی، نشان از ترکیبی بودن دین داری دارد و از سوی دیگر، گویای نقش پررنگ شریعت در دین داری ایرانیان است؛ هرچند بیش از ۵۵ درصد از گروه دوم نخبگی، بر این باور هستند که میزان رعایت شریعت نزد

ایرانیان، کم و خیلی کم است، اما شریعت را همچنان می‌توان شاخص و جنبه مهم دین‌داری در ایران دانست.

۲. میزان متوسط دین‌داری:

چنان‌که گذشت، نخبگان منتخب، میزان دین‌داری ایرانیان را تقریباً متوسط ارزیابی می‌کنند؛ چنان‌که ۴۴ درصد از آن‌ها، میزان دین‌داری را کم و ۴۴ درصد متوسط و حدود ۱۱ درصد زیاد ارزیابی کردند.

۳. ضعف اخلاق اجتماعی:

یکی از نقطه‌ضعف‌های دین‌داری اجتماعی ایرانیان از دیدگاه نخبگان منتخب، جنبه اخلاق اجتماعی و تطابق آن با آموزه‌های اسلامی است؛ چنان‌که بیش از ۵۵ درصد از نخبگان، میزان اثرپذیری اخلاق اجتماعی ایرانیان از آموزه‌های اسلامی را کم، ارزیابی کرده‌اند و افزون بر آن، ۶۹ درصد از آن‌ها، میزان تطابق رفتار اجتماعی مردم با آموزه‌های اسلامی را کم، دانسته‌اند که هر دو محور، نشان از ضعف اخلاق و رفتار اجتماعی ایرانیان برطبق آموزه‌های اسلامی است.

۴. اداره جامعه برطبق آموزه‌های دینی:

در این باره نخست باید گفت که ۶۵ درصد از نخبگان معتقدند که اندیشه سیاسی ایرانیان به میزان کم با آموزه‌های اسلامی تطابق دارد. در کنار آن، بیش از ۵۷ درصد از آن‌ها معتقدند که میزان تمایل مردم برای اداره جامعه برطبق آموزه‌های دینی کم است. درباره رفتار سیاسی نیز دیدگاه نخبگی بر همین منوال است و نزدیک ۵۸ درصد از آن‌ها معتقدند که رفتارهای سیاسی ایرانیان به میزان کمی با آموزه‌های دینی سازگاری دارد؛ ۲۵ درصد آن را متوسط و حدود ۱۷ درصد زیاد، می‌دانند.

۵. آینده متوازن میان گونه‌های دین‌داری:

به خلاف دیدگاه‌های نخبگان درباره فراوانی هر یک از گونه‌های دین‌داری در

زمان فعلی - که می‌توان فاصله فراوانی گونه‌های فعلی را دید - دیدگاه آن‌ها درباره آینده هر یک از گونه‌ها، متفاوت است؛ به صورتی که گونه‌های دین‌داری از لحاظ فراوانی در جامعه، فاصله چندانی از هم ندارد؛ از این رو باید گفت که از دیدگاه نخبگی، آینده متوازی میان گونه‌های دین‌داری در جامعه ایران انتظار می‌رود.

۶. رشد دین‌داری عاطفی:

در میان گونه‌های دین‌داری، از دیدگاه نخبگی، دین‌داری عاطفی رشد بیشتری خواهد داشت؛ در این صورت می‌توان گفت که از نظر نخبگی، جنبه عاطفی دین‌داری در ایران در حال تقویت است.

۷. تقویت دین‌داری فردی:

کم‌رنگ شدن دین‌داری اجتماعی و سیاسی و تقویت دین‌داری در بُعد فردی، نتیجه دیگری است که از دیدگاه نخبگی می‌توان نتیجه گرفت؛ چراکه بیشتر آن‌ها معتقدند که دین‌داری در ایران به سمت فردی شدن در حال حرکت است.

۸. نقش پررنگ روحانیت:

در پرسش از عامل‌های اثرگذار، نوع عملکرد روحانیت در هر دو نظرسنجی بسیار پررنگ است؛ به گونه‌ای که در نظرسنجی نخست (گروه ۵۴ نفره)، شیوه عملکرد روحانیت و نهاد دین، بیشترین تأثیر را بر شکل‌گیری گونه‌های فعلی دین‌داری دارد، و سپس دخالت حاکمیت در دین و دین‌داری، و پس از آن، مدرنیته و پیامدهای آن، اثرگذارترین است.

در نظرسنجی دوم نیز عملکرد روحانیت، در نهایت، از میان ۵۲ نفر، میان نمره +۵ تا -۵، به طور میانگین، به نمره ۱- رسیده که نشان می‌دهد که نخبگان مشارکت‌کننده، اثرگذاری روحانیت بر دین‌داری را تا اندازه‌ای منفی ارزیابی می‌کنند که البته در کنار نتیجه نظرسنجی نخست، معنادار می‌شود.

۹. ارتباط عملکرد حاکمیت با دین داری:

در نظرسنجی نخست (گروه ۵۴ نفره)، درباره عامل های اثرگذار بر شکل گیری گونه های دین داری، دخالت حاکمیت در دین و دین داری، با فاصله نزدیک از عملکرد روحانیت، دومین عامل اثرگذار بر دین داری از دیدگاه نخبگی است، و در نظرسنجی دوم (گروه ۵۲ نفره)، درباره دین داری اجتماعی نیز احساس ناکارآمدی اداره جامعه با آموزه های دینی و وضعیت اقتصادی و معیشتی مردم، بیشترین اثرگذاری را بر دین داری دارد. همچنین به باور نخبگان منتخب، میزان و چگونگی کارآمدی های نظام در حوزه های گوناگون، در کنار عملکرد روحانیت، با میانگین ۱-، اثر منفی بر دین داری ایرانیان گذاشته است؛ در نتیجه می توان گفت که نخبگان منتخب، وضعیت اقتصادی و معیشتی مردم و همچنین عملکرد حاکمیت را بر دین داری مردم بسیار اثرگذار می دانند.

در پایان، نکته مهمی شایسته یادآوری است، اینکه، آنچه بیان شد، تنها بازتاب پنداشت نخبگان از وضعیت دینی جامعه است که ممکن است با واقعیت جامعه نیز به دلیل های گوناگون فاصله داشته باشد. همچنین ممکن است با همه تلاش نویسندگان در انتخاب متعادل مشارکت کنندگان از لحاظ گرایش فکری، فرهنگی و علمی، مجموع ۱۰۶ نفر مشارکت کننده در نظرسنجی، جامعه تمام نمای نخبگان ایرانی نباشند؛ از این رو باید گفت که نتیجه های به دست آمده، بیشتر در پی بازتاب پنداشت نخبگی، و تنها به دنبال روایتگری و تفسیر آن بود.

کتابنامه

۱. ارویولژ، دانیل و همکاران (۱۳۹۶)، دین در جوامع مدرن: مقاله‌هایی در جامعه‌شناسی دین، مترجم: علیرضا خدای، تهران: نشر نی.
۲. خدایاری‌فرد، محمد (۱۳۹۱)، مبانی نظری و روش‌شناسی مقیاس‌های دین‌داری به انضمام پرسش‌نامه‌های دین‌داری، تهران: آوای نور.
۳. خنیفر، حسین و مسلمی، ناهید (۱۳۹۵)، اصول و مبانی روش‌های پژوهش کیفی، تهران: نگاه دانش.
۴. دنسکامب، مارتین (۱۳۹۸)، راهنمای پژوهش خوب، مترجم: سجاد علیزاده و سجاد یاهک، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۵. سالاری‌فر، محمدرضا و همکاران (۱۳۸۴)، مبانی نظری مقیاس‌های دینی: گزیده مقالات همایش مبانی نظری و روان‌سنجی مقیاس‌های دینی، قم: انتشارات پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
۶. سام دلیری، کاظم (۱۳۹۷)، نوسازی و تغییرات اجتماعی: دین‌داری و روحانیت در ایران امروز، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
۷. عباسی، علی‌اصغر و همکاران (۱۳۹۳)، تحلیل تأثیر روند در آینده‌پژوهی، تهران: دانشکده مدیریت، علم و فناوری دانشگاه صنعتی امیرکبیر.
۸. عبدالله‌خانی، علی (۱۳۹۲)، بنیان‌های امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، تهران: ابرار معاصر تهران.
۹. علی‌پور، مسیح و همکاران (۱۴۴۰)، سنجش میزان مرجعیت‌گرایی دینی و خوداتکایی دینی (مطالعه دو نسل پس از انقلاب اسلامی، گروه‌های سنی: ۱۵ تا ۳۰ و ۵۰ تا ۶۵ سال)، مطالعات فرهنگ - ارتباطات، ۷۷ (۲۰)، ص ۲۰۵ - ۲۳۴.
۱۰. محدثی، حسن [بی‌تا]، مناسکی شدن و غیرشریعت‌مدارانه شدن دین‌داری: تحلیلی از نتایج تحقیقات ناظر به وضعیت دین‌داری ایرانیان [منتشرنشده].
۱۱. مرکز پژوهشی مبنا (۱۴۰۰)، سالنمای دین و دین‌داری در ایران، قم: مکتب اندیشه.
۱۲. نیک‌پی، امیر (۱۳۹۸)، جامعه‌شناسی دین‌داری، تهران: نگاه معاصر.
۱۳. همیلتون، ملکم (۲۰۰۸)، جامعه‌شناسی دین، مترجم: محسن ثلاثی، تهران: ثالث.

